

Pannus coloratus és pannus griseus a XIII. századi Magyarországon

PACH ZSIGMOND PÁL

Dolgozatunk alapját XIII. századi kereskedelemtörténetünk egyik legbecsesebb forrása, az *1288 évi esztergomi vámtarifa*¹ alkotja, amelynek forráskritikai elemzését Domanovszky Sándor végezte el *A harmincadvám eredete* című akadémiai székfoglaló értekezésében. Kimutatta, hogy az esztergomi „régí vámtarifához 1255-ben és 1284-ben újabb pótlások járultak, úgy hogy az 1288-iki tarifa legalább három különböző korban keletkezett részből áll, amelyek az első rész kivételével pontosan datálhatók”.² Fordítsuk figyelmünket ezúttal a vámtarifa 1255-ben keletkezett részére, amely legfontosabb középkori importárunkról: a *posztóról* nyújt értékes felvilágosítást.

1. Az 1255. évi pótlásra az okot az adta, hogy a tatárjárás után a vám birtokosának, az esztergomi káptalannak vitája támadt a helybeli „latinusokkal és polgárokkal” (*Latini et cives Strigonienses*),³ akik csak a közvetlenül külföldről behozott szövetek és egyéb áruk után voltak hajlandók vámot fizetni, és azt állították, hogy amit Magyarországról, nevezetesen Fehérvárról, Budáról és Pestről hoznak be a városba (*de pannis et aliis mercimoniis, quae de Alba, de Buda et de Pest... Strigonium deferunt*), az után vámra nem kötelezhetők. A pör folyamán tartott vizsgálat megállapította, hogy posztók és más áruk után régebben egyáltalán nem fizettek vámot Esztergomban; az újabb keletű, de azért már a tatárjárás előtt is szedett

1 FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – a továbbiakban FEJÉR – VII. 2. Buda, 1832. 232–235.; ENDLICHER, ST. L.: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. – a továbbiakban: ENDLICHER – Sangalli 1849. 609–612.; KNAUZ, F.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. – a továbbiakban KNAUZ. – II. Strigonii, 1882. 238–241.

2 DOMANOVSKY S.: *A harmincadvám eredete*. Bp., 1916. 33. – DOMANOVSKY okfejtésére támaszkodva és azzal lényegileg egyetértve, HÓMAN B. azzal vitte tovább a forrásszöveg elemzését, hogy a tarifa első, legrégebbi részét II. András korára datálta, mert „a friesachi dénárokból megszabott vámtételeket – a friesachiak csakis ekkor lévén forgalomban – feltétlenül a XIII. század elején keletkezett első tarifából valóknak kell tartanunk”: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Bp., 1916. 531.

3 Esztergomban a XI. század derekától számítható a vallon-olasz (latinus) lakosság beköltözése, akik a királyi város tengelyét alkotó Nagy Olasz utcát (*magnus vicus Latinorum*) hozták létre; mellettük a tatárjárás előtt a lombard-velencei. utána pedig a német telepek a legjelentősebbek: GYÖRFY GY.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Bp., 1987. 222., 245., 251., 255.

tributumot azonban, akár az országon belül, akár az országon kívül vásárolt árukról van szó (*sive intra, sive extra regnum empti*), mindenkinek le kell rónia a káptalani vámhelyen.⁴

Ennek megfelelően az 1255. évi pótlás általánosságban mondta ki az Esztergomba érkező posztók vámkötelezettségét – nem téve különbséget helybeli, belföldi és külföldi kereskedő között, illetőleg belföldön vagy külföldön vásárolt áruja között –, de differenciáltan szabta ki az egyes posztófajták vámtételét, éspedig a következőképpen: „Item si panni veniunt, de quadraginta peciis pannorum coloratorum una marca debetur; sed pro qualibet pecia scarlatae solvunt mercatores quatuor pondera. Item de quadraginta peciis de sindone unam marcam... Item de pannis fustanicis marcam valentibus datur dimidium pondus, vel si fuerint maioris pretii, solvitur iuxta eorum valorem... Item de duobus pannis griseis unum pondus, similiter de teutonica tela”.⁵

Mindenekelőtt arra a tételre kell e szövegben felfigyelnünk, amelyből az áru értéke és vámtétele közötti értékarány, vagyis az értékvám kulcsa közvetlenül kiolvasható. Ez a *panni fustanici*-ről, vagyis a barchetról szóló mondat, amelyből megtudjuk, hogy „egy márka értékű barchet után 1/2 pondust kell adni, vagy ha nagyobb értékű, akkor értéke szerint kell fizetni”. Tekintettel az *1 marca = 48 pondus* felosztásra,⁶ az 1 márka után járó 1/2 pondus vám 1/96 kulcsú értékvámot jelent.

Feltételezhetjük persze, hogy a többi textilárúnál is hasonló vámelv érvényesült, bár ezt a szöveg kifejezetten nem mondja ki. Kifejezetten is közli viszont azokat a vámtételeket, amelyek alapján a szereplő textilfajták három értékcsoportha sorolhatók.

Az elsőbe csupán a nagyértékű *scarlata* tartozik: 1 vég skarlátszövet után 4 pondus = 1/12 márka vám jár. Ha a vámkulcs itt is 1/96, akkor 1 vég skarlátszövet vámértéke $96/12 = 8$ márka.

A második csoportba tartoznak a *panni colorati*, amelyeket általában „színesposztónak” fordítanak, és színes flandriai, brabanti vagy itáliai finomposztónak tekintenek, valamint a *sindo*, vagyis a finomgyolcs. Mindkét textilfajtatól 40 végenként 1 márka jár, vagyis 1 vég után 1/40 márka = 1,2 pondus. Amennyiben erre is az 1/96 vámelv érvényes, akkor 1 vég *pannus coloratus*, illetve 1 vég finomgyolcs vámértéke $96/40 = 2,4$ márka.

4 KNAUZ: I. Strigoni, 1874. 424–426. – Vö. DOMANOVSKY: 34.; PLÉIDELI. A.: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Bp., 1925. 19.

5 KNAUZ II. 238–239.

6 HÓMAN: 109.

A harmadik csoportba tartozik végül a *pannus griseus*, a szürkeposztó, amelyet általában közönséges, egyszerű, olcsó, durva posztónak, vagy éppen tömegárúnak tekintenek;⁷ továbbá a *teutonicu telu*, a német vászon: ezeknél 2 vég után 1 pondus, vagyis 1 vég után 1/2 pondus = 1/96 márka jár. Ha a vámkulcs itt is 1/96, akkor 1 vég *pannus griseus*, illetve 1 vég német vászon vámértéke $96/96 = 1$ márka. S persze a harmadik csoportba tartoznak a már tárgyalt *panni fustanici*, a barchetszövetek, amelyeknek vámtétele ugyancsak 1/2 pondus = 1/96 márka, de nem végben, hanem közvetlenül értékben: 1 márkában megadott mennyiség után. A szövegezésből valószínű, hogy ez a mennyiség ugyancsak 1 vég volt, illetve a körül járt.

Az esztergomi vámtarifa 1255. évi részletének a textilárakra vonatkozó végenkénti vámtételei tehát így sorakoznak egymás után:

a skarlátkelméé 1/12 márka = 4 pondus
 a színesposztóé 1/40 márka = 1,2 pondus
 a szürkeposztóé }
 német vászoné } 1/96 márka = 1/2 pondus
 barcheté }

Mi következik mindebből?

Először is az következik, hogy a skarlátkelme valóban kiemelkedő értékű textiláru volt: vámtétele a „színesposztóénak” 3 1/3-szorosa, a szürkeposztóénak nyolcszorosa.

Másodszor is az, hogy a „színesposztó” vámtétele a szürkeposztóénak 2,4-szerese.

Nos, ez a 2,4-szeres értékarány nem csekély, de semmiképpen sem jogosít fel arra, hogy a „színesposztót” luxusárúnak, a szürkeposztót pedig tömegárúnak minősítsük – amint ez szakirodalmunkban szokásos.

Azonos értékarányról, illetve a *pannus coloratus*nak az 1255. évi pótlásban szereplővel azonos vámtételéről tájékoztat IV. Lászlónak egy másik, az esztergomi vámtarifa 1288. évi lezárását alig egy hónappal megelőző oklevele is. Ez a szöveg többek között arról tudósít, hogy a német, nevezetesen a bécsi, regensburgi és velük szomszédos más, Rajnán inneni kereskedők (*Cisrenenses*) egy bála posztó után (*ligatura vel balla una*) – még ha az száz véget tartalmazna is – csak 1 pondus = 1/48 márka vámot hajlandóak fizetni Esztergomban, holott a rajnántúli, francia és velencei kereskedők a „színesposztóktól” (*de pannis coloratis*) minden vonatkozás nélkül kifizetik 40 vég után az 1 márka vámot (*de peciis quadraginta marcu unu*), vagyis 1 vég után 1/40 márkát. Ezért IV. László király, aki akkor éppen bün-

⁷ PLEIDELL: 20.; PAULINYI O.: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejtett feudalizmus korszakában. (1000–1526). Századok, 1972. 585.; SZÜCS J.: A gabona árforradalma a 13. században. Történelmi Szemle, 1984. 1–2. sz. 8.

bánatot tartott, az esztergomi káptalan iránti különös kegyének jeléül úgy rendelkezett, hogy ezentúl a rajnáninzeni kereskedőknek is ugyanakkora vámot kell fizetniük Esztergomban, mint a rajnántúliaknak, az általuk Magyarországra behozott áruk után (*renim quannlibet per ipsos in regnum Hungariae delatarum*). A *panni colorati* után tehát nekik is le kell róniuk 40 végenként az 1 márkát, vagyis 1 vég után az 1/40 márkát = 1,2 pondust, amint hogy más textiltípusoktól is (*tam de sindone, quam pannis griseis, seu fustanicis vel pinulatis*) a többi kereskedőkhöz hasonlóan fizetnek⁸ – a vám-szabályzat 1255-ben kelt részével pontosan egyezően.

2. Fölmerül azonban a kérdés: a *pannus coloratus*nak és a *pannus griseus*nak az esztergomi szabályzatból megismert 2,4-szeres értékaránya egyfelől, a posztóvámolásnak az ugyanebből a forrásból kiderülő 1/96-os értékvámkulcsa másfelől – mennyiben volt jellemző vagy éppen általános a XIII. századi Magyarországon?

A kérdés megválaszolásához a többi egykorú vámtarifához kell fordulnunk.

Ezek közül az 1255. évi győri vámszabályzat a tárgyalt vonatkozásban nem ad felvilágosítást, mert posztóféléket közvetlenül nem említ, bár a latin hospesek szekérrakományában (*curus hospitum Latinorum*) – amelyek után feltűnően magas vám: 1 fertó = 1/4 márka = 12 pondus járt – nyilván főleg fűszer és posztó lehetett.⁹

Annál becsesebbnek tekinthetjük viszont az ugyanez évi, 1255-i budai vámtarifát¹⁰ – annyival is inkább, mivel (amint már Salamon, Takáts és Domanovszky is felismerte) „ennek vámtételeiben a XIII. századi *tributum fori* [városi vásárvám] normáltarifáját sejtethjük”.¹¹ És valóban: az 1278-ból fennmaradt gölnichányai vámtarifa¹² minden tételében szó szerint egyezik a budaival (kivéve a budainak olyan helyi sajátosságait, mint a pénzverőkről, az esztergomi és fehérvári kereskedőkről meg a hajószállítványokról mondtak). Egyébként mindkét vásár vámpénzét a margitszigeti apácázár-dának adományozta az uralkodó.

8 FEJÉR V. 3. Buda, 1830. 412-416.; ENDLICHER 605–609.; KNAUZ II. 228–231. – A rajnáninzeni, elsősorban a regensburgi kereskedők nem akartak beletörődni a rajnántúliakhoz hasonló vámfizetésre kötelezésükbe, és három évvel később (1291) III. Andrásról olyan oklevelet eszközöltek ki, amely szerint csak az „igazságos, régi vámot” tartoznak leróni: WENZEL G.: Árpád-kori új okmánytár. – a továbbiakban: WENZEL – V. Pest, 1864. 32–33.

9 FEJÉR IV. 2. 323–324. (1255-i kelettel); ENDLICHER 491–493. (1255-i kelettel); WENZEL VII. Pest, 1869. 523–524. (1260-i kelettel).

10 FEJÉR IV. 2. Buda, 1829. 310–313.; ENDLICHER 493–496.

11 DOMANOVSKY: 46. – Vö. SALAMON F.: Budapest története. III. Bp., 1885. 31–32.; TAKÁTS S.: A magyar vámrendszer az Árpádok és Anjouk alatt. In: A székesfehérvári községi felsőbb leányiskola értesítője. Székesfehérvár. 1907. 13.

12 WENZEL IX. Pest. 1871. 204–205.

A nyúlzigeti apácák pedig nem kevésbé határozottan védelmezték újonnan szerzett vámjogaikat, mint az esztergomi kanonokok régebbi vámadományukat. Erre vall, hogy az 1255. évi oklevélben olyan rendelkezést eszközöltek ki IV. Bélától, amely a budai vám megfizetésére kötelezte az itteni vásáron megjelenő fehérvári kereskedőket is – akiknek pedig az egész országra szóló vámentességét az uralkodó korábban (1237) megerősítette.¹³ Hasonlóan jártak a budai vásárt látogató esztergomiak is. „Valamennyi esztergomi polgár és vendég” 1243-ban országos fölmentést kapott ugyan a tributumfizetéstől;¹⁴ az 1255. évi budai vámszabályzatot tartalmazó oklevél viszont „megnevezetten” kimondta, hogy Budán az esztergomi kereskedők is vámkötelesek. (Item statuimus, quod *nominatim* Strigonienses, Albenses et breviter omnes, qui ad forum mercandi causa venerint, de mercimoniis suis modo supradicto ad solutionem tributi teneantur.)¹⁵

Az ilyen előzmények után írásba foglalt 1255. évi budai normáltarifának a szövegéből a tárgyalt összefüggésben megint elsősorban azok a tételek kelthetik fel figyelmünket, amelyek egy-egy árura értéke szerint vetik ki a vámösszeget, s így belőlük az értékvám kulcsa közvetlenül megállapítható.

Ilyen először is éppen a posztó, amelynél „*tributarii... aestiment pannum, et de panno valente quinque marcas recipiant unum pondus*”: a vámszedők becsülik fel a posztót és 5 márka értékű posztó után 1 pondust szedjenek. De ilyen a bőr és a viasz is: 5 márka értékű bőr- vagy viaszrakomány után, Budán pedig ezenkívül még 5 márka értékű ezüst után is 1 pondus vámot kellett fizetnie a kereskedőnek: „*de quinque marcis debet solvere unum pondus*”.

Mint hogy 5 márka = 5-ször 48 pondus = 240 pondus, az 5 márka után járó 1 pondus 1/240 kulcsú értékvámot jelent.

Az 1/240 norma egyáltalán nem volt szokatlan a középkori kereskedő számára. Hiszen 1 font (*talentum, libra*) ezüsthől eredetileg 240 *denarium* vertek, majd a számítási font is 240 dénár összegben rögződött.¹⁶ Ez kezenfekvővé tette – kezdeti, alacsony vámkulcsként – az 1/240 alkalmazását. S ha a font mint pénzverési alapsúly Magyarországon nem is játszott szerepet (talán csak a XI. században),¹⁷ és így a számítási font sem került országosan használatba, bizonyos hatást gyakorolt azért a hazai pénzviszonyokra is. A XIII. század második felében ugyanis Dunántúlon és Északnyugat-Magyarországon a bécsi dénár és magyar utánveretei váltak fizetési eszközzé; a

13 WENZEL XI. Bp., 1873. 10–11.; CSÁNKI D. – GÁRDONYI A.: Budapest történetének okleveles emlékei. I. Bp., 1936. 57.

14 FEJÉR IX. 3. 484.

15 FEJÉR IV. 2. 312.; ENDLICHER 495.

16 HÓMAN: 31., 36., 50., 146–147.

17 HÓMAN: 187.

bécsi dénárokat pedig az osztrák kereskedelmi forgalomban mindig fontonként, vagyis 240-ével számolták (*libra v. talentum denariorum Wiennensium, pfunt Wiener pheninge*).¹⁸ Ez a számítási mód ilyenképpen kiterjedt hazánk Ausztriával szomszédos területeire is. Már Hóman Bálint néhány példájára akadt a XIII. század végétől kezdve ausztriai vonatkozású, illetve pozsonyi okleveleinkben,¹⁹ Kováts Ferenc pedig éppen a 240 dénáros fontban (dénárfont, *pfunt denar*) ismerte fel az 1457–58. évi pozsonyi harmincadkönyvbe bejegyzett pénzösszegek egyik leggyakoribb számítási egységét.²⁰

De nemcsak a font, hanem a márka esetében is jelentős szerepet játszott az 1/240 arány. Az esztergomi vámtarifa egyik tétele szerint „*de una masa cerae ... viginti frisatici dantur sive quatuor pondera*”: egy mázsa viasz után 20 friesachi dénárt, vagyis 4 pondust adnak.²¹ Ha 20 friesachi = 4 pondus, akkor 12-szer 20 friesachi = 48 pondus = 1 márka; tehát a *denarius frisaticus*ból – amelyben az esztergomi vámtarifa első részének számos tétele van kiróva – éppen 240 darabot számítottak egy márkára. Az 1255. évi budai vámtarifáról pedig – a XIII. századi vásárvámok „normáltarifájáról” – már Domanovszky megállapította, hogy „ez a rendszer kétségtelenül a 240 dénáros márka alapján épült fel”.²² Ez közvetlenül is kézenfekvővé tette az 1/240 vámkulcsot, amelynek alkalmazása a posztó, a bőr, a viasz és az ezüst után a forrásszövegből egyértelműen kiderül.

Az előbb feltett kérdés második felére tehát azt válaszolhatjuk, hogy az esztergomi szabályzaiból megismert 1/96 vámkulcs korántsem volt jellemző vagy általános a XIII. századi Magyarországon. Értékhányad szerinti posztóvámolás esetén még a korábbi kulcs, az 1/240 volt a „normális”, amelyet a budai és gölnicbányai tarifa alkalmazott. Az esztergomi káptalan vámtarifája a normálistól való eltérést, újítást, *novitast* képviselt – persze a vámok emelésének irányában. A korábbi normát az 1/240-et 1/96-ra, tehát pontosan két és félszeresére emelte.²³

18 SALAMON: III. 152.

19 HÓMAN: 368–369.

20 KOVÁTS F.: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp., 1902. 209.

21 ENDLICHER 611.; KNAUZ II. 240.

22 DOMANOVSKY: 46.

23 Az esztergomi vámtarifa későbbi, 1284. évi kiegészítése hasonló arányú vámemelést hajtott végre a gabonaneműekre nézve. Az 1255. évi budai normáltarifa egy szekér gabona után (*de curru onerato cum frugibus*) 2 dénárt vetett ki, vagyis a 240 dénáros márka szerint 0,4 pondust, s csak egy kis hajó gabona után (*de simplici nave frugibus onerata*) 1 pondust: ENDLICHER 494–495. – Az 1284. évi esztergomi kiegészítés viszont már egy szekér gabonaféle (*de quolibet curru frumenti*) szabta ki az 1 pondust: KNAUZ II. 239. – A 0,4 pondus: 1 pondus értékarány ugyancsak két és félszeres vámemelést jelent.

Ennek a ténynek a fényében tekinthetjük meg most már a budai és gölnici vámszabályzat többi tételeit, jelesen a *pannus griseus*ról szólót. Míg az 5 márka értékű posztóra – ezen 1 vég „színesposztó” hozzávetőleges értékmegjelölését érthetjük – a normáltarifá, mint láttuk, 1 pondus vámot rótt ki, addig a szürkeposztóra (meg a barchetra és vászonra) 1 vég után 2 dénárt szabott,²⁴ ami – a normáltarifá alapjául szolgáló 240 dénáros márka szerint – 1/120 márkát, vagyis 0,4 pondust tett ki. A „színesposztó” vámjá tehát (1 pondus = 5 dénár) a szürkeposztóénak (2 dénár = 2/5 pondus) 2,5-szerese volt a budai és gölnici tarifában – szinte pontosan egyezően az esztergomi szabályzatban észlelt 2,4-szeres aránnyal (függetlenül attól, hogy az utóbbiban már az 1/96, az előbbieken még az 1/240 vámkulcsot alkalmazták).

Feltett kérdésünk első felére tehát azt válaszolhatjuk, hogy a *pannus coloratus*nak a *pannus griseus*hoz képest két és félszeres, illetve a körüli értékelése igenis jellemző volt a XIII. századi Magyarországon; és persze igen messze esett a skarlátszövetnek a szürkeposztóhoz viszonyított nyolcszoros értékbecslésétől. Megerősítést nyert tehát az a véleményünk: nincs okunk a *pannus griseus*ról ekkoriban mint olcsó tömegárurol beszélni és azt a *pannus coloratus*-szal mint értékes finomposztóval szembeállítani.

A két kifejezés nem a luxusminőségű (mondjuk, itáliai vagy németalföldi) posztó és a közönséges, tömegfogyasztásra szánt (mondjuk, cseh-morva vagy lengyel) posztó megkülönböztetésére szolgált,²⁵ hanem a *pan-*

24 „Item de pecia panni grisei duo denarii exigantur. Item de brachiis, de pannis lineis duo denarii”: FEJÉR IV. 2. 311.; ENDLICHER 494.; WENZEL IX. 204.

25 A Magyarországra importált posztók egy részének „tömegáruvá” válása – szélesebb, részben paraszti kereslet kielégítésére: olcsóbb áron, egyszerűbb minőségben – csak a XIV. század folyamán haladt előre, és a XV. század harmincas-ötvenes éveiben ért el bizonyíthatóan jelentős méreteket. A soproni keresztesek vámbhelyének 1394. évi tarifája már kilenc textiltípust sorolt fel. Ezek végenként meghatározott összegű vámtétele az itáliai posztó (von ein welchischen tüch) 24 dénárjától és a németalföldi (brüsszeli, illetve löweni) 16, illetve 12 dénárjától, a német (kölni) 6 dénárján át, egészen a lengyel 3 dénárjáig és a durva cseh posztó (von Pehem, dar grab ist), valamint a gyolcs és a barchet 2 dénárjáig terjedt, tehát már nem két és félszeres, hanem tizenkétszeres értéksávban mozgott: FEJÉRPATAKY L.: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885. 145–146.; HÁZI J.: Sopron szabad királyi város története. II. 1. Sopron, 1930. 8–9. – A Siebenlinder-féle 1436. évi budai harmincadtarifa, valamint az 1457–1458. évi pozsonyi harmincadkönyv még nagyobb számú importszövet-fajtát tüntetett fel, ahol is a végenként rögzített („tarifált”) vámtételek a legdrágább itáliai (firenzei, illetve veronai) posztó 2, illetve 1/2 aranyforintjától és a németalföldi (brüggei, brüsszeli, löweni és yperni) finomposztó 1/2 aranyforintjától, a különböző minőségű alsó- és felső-rajnai meg délnémet posztókon át, az olcsóbb cseh-morva-sziléziai és lengyel fajtákhoz jutva, 1, 2/3, 1/2, 1/3, 1/4, végül pedig 1/6 forintig csökkentek, tehát ugyancsak tizenkétszeres értéksávban szóródtak: FEJÉR, X. 8. Budae, 1843. 662–669.; KOVÁTS: 98–105., 211–213. – Vö. MICKWITZ, G.: Luxus- oder Massenware im spätmittelalterlichen

nus coloratus a festett posztót, a *pannus griseus* pedig a festetlen, szürkés színű posztót jelentette. Ugyanannak a megkülönböztetésnek a (magyarországi) latin terminológiájáról van tehát szó, amelyet a német nyelvű szakirodalomban a *gefärbte Tücher* és *ungefärbte Tücher*, az angolban pedig a *dyed cloth* és *undyed (and undressed) cloth* műszavak fejeznek ki.²⁶

Éppen ennek a megkülönböztetésnek felel meg a vámtarifáinkban talált két és félszeres (illetve a körüli) értékarány. A posztó kikészítés műveletsorozatának fontos befejező aktusai: a nyírás, festés, újbóli nyírás és sajtolás ugyanis ilyen mértékben emelte meg a festetlen és kikészítetlen, még szürkés és szőrszálás áru értékét.²⁷ Ebben rejlett az egyik oka annak is, hogy a nyírőmesterek, akik a posztót festés után visszakapták újbóli nyírásra és préselésre, mintegy kulcsszerepet játszottak a középkori posztóipar céhes szervezetében.²⁸

3. Végül az a kérdés vetődik fel: kik voltak a *pannus griseus* fogyasztói a XIII. századi Magyarországon?

A válaszadáshoz használjuk fel Du Cange *Glossarium*-ának egyik idézetét. Eszerint: „... a régi időkől fogva csak két szerzetesrendet lehetett egymástól megkülönböztetni az Okcidens területén, nevezetesen a fekete szerzeteseket, akik Szent Benedek reguláját vallották, és a fehér papokat, akik Szent Ágoston szabályzata szerint éltek... A szürke szerzetesrend (*ordo griseus monachorum*) azoké volt, akik hamuszínű ruhába öltöztek (*coloris cinericii vestibus induebantur*); ezen a néven a *ciszterci* szerzetesek értendők, akik a fekete öltözetet elsőként váltották át szürkére (*nigrum habitum primi in griseum commutant*).”²⁹

Tuchfernhandel. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1939. 245–250.

26 Lásd pl. SCHANZ, G.: Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters, Leipzig, 1881. II. 86–87., 102–105. – A festetlen és kikészítetlen posztó egykorú és sokáig használatos műszava Angliában *pannus albus*, *white cloth* volt. Az *albus* szó ugyanis eredetileg egyaránt jelentett fehér és szürkésfehér színt. A neolatin nyelvekben megjelenő *grigio*, *grise* és az ebből formált középlelatin *griseus* szóalak azután már egyértelműen megkülönböztette a szürkét az *albus*-tól.

27 A posztó kikészítés hagyományos műveletsorozatára: CARUS-WILSON, E. M.: The Woollen Industry. In: The Cambridge Economic History of Europe. II. Trade and Industry in the Middle Ages. Cambridge, 1952. 374–381.; ENDREI W.: Textilmanufaktúrák a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1969. 73–78.; WYROZUMSKI, J.: Le problème de l'évolution technique dans la tisseranderie en Pologne aux XIe–XVe siècles. In: Produttività e tecnologia nei secoli XII–XVII. Firenze–Prato, 1981. 298–301.

28 Lásd pl. SCHMOLLER, G.: Die Strassburger Tucher- und Weberzunft. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Weberei und des deutschen Gewerberechts vom XIII–XVII. Jahrhundert. Strassburg, 1879. 364–370.

29 DU CANGE, C.: Glossarium mediae et infimae Latinitatis. V. Niort, 1885. 61–62. – Vö. IV. 113.; VI. 61.

Ez a váltás a XI–XII. század fordulóján kezdődött. A ciszterci rend 1098-ban francia földön született, első monostorának, a névadó Cîteaux-nak (*Cistercium*) alapításával a Dijontól délre fekvő erdőségben. Innen vette eredetét a XII. század elején a rend első négy apátsága, köztük Clairvaux (*Clara Vallis*), amelyet első apátja, Szent Bernát tett híressé. Monostorok sorának alapítása következett ezután, főleg néptelen, erdős vidékeken.³⁰ A ciszterciek rendje ugyanis éppen a szerzetesi élet hajdani szigorának és egyszerűségének visszaállítását tűzte ki céljául, építkezésben és ruházkodásban is. Ezzel függött össze, hogy a cisterciumi nagykáptalan, mint az egész rend törvényhozó testülete, 1181-ben megtiltotta a „festett és felöltő kelmék” használatát;³¹ az 1202. évi kodifikáció *De victu et vestitu* (Az étkezésről és ruházatról) szóló, XIII. fejezetének 27. pontja pedig kimondta: „*Panni tincti et curiosi ab ordine nostro penitus evellantur*” – a festett és feltűnő posztókat teljességgel el kell távolítani rendünkből.³² Így a ciszterciek *cucullája* – a nyakból az egész test hosszában lefüggő bő ruhája, két bő ujjal – többnyire festetlen, szürkésfehér gyapjúszövetből készült;³³ ezért egyes országokban „szürke barátoknak” (*monachi grisei*) is nevezték őket.³⁴

A ciszterci szerzetesek első raja már II. Géza idején megjelent Magyarországon: 1142-ben jöttek hat évvel korábban alapított ausztriai apátságukból, Heiligenkreuzból a Tolna megyei Cikádorra.³⁵ III. Béla közvetlenül francia monostorokból hozott cisztercieket a Maros parti Egresre (1179), majd Zircre (1182), Szent Gotthárdra és Pilisre (1184). Pásztót 1190-ben Pilisről telepítette, a Sopron megyei Borsmonostort (Máriahegy, Kedhely) pedig a Miskolc-nembeli Domokos bán 1194-ben Heiligenkreuzból. A XIII. század első évtizedeiben a királyi család tagjai folytatták a házi rendjüknek tekintett ciszterciek támogatását. Imre király az erdélyi Kercen (1202), II. András a horvátországi Toplicán (Topuszko, 1205), a Borsod megyei Bélháromkúton és a pozsegai Tisztesvölgyben (1232), Kálmán herceg a szepesi Savnikon (1223), IV. Béla Péterváradon (Bélakút, 1235) alapított ciszterci apátságot, amelyek számát – a tatárjárás előtt és után – világi és egyházi birtokosok alapításai is gyarapították (Pornó,

30 BÉKEFI R.: A pilisi apátság története. 1184–1541. Pécs, 1891. 3–25.

31 BÉKEFI: 32.

32 LUCET, B.: La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure. Roma, 1964. 152.

33 BÉKEFI: 29., 31.

34 MÜLLER, G.: Vom Cistercienser Orden. Bregenz, 1927. 16. – Ebben az elnevezésben utóbb a ferencrendiek osztoztak, „*nudis pedibus incedentes, funiculis cincti, tunicis griseis... utentes*”: ESSER, K.: Anfänge und ursprüngliche Zielsetzungen de Ordens der Minderbrüder. Leiden, 1966. 120.

35 BÉKEFI R.: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. 22., 27–28.

Zágráb-Szávasziget, Ábrahám, Ercsi, Vértes-Keresztúr).³⁶ A ciszterci rend a XIII. században élte virágkorát a középkori Magyarországon, és tagjainak viseletére utaló elnevezése – szürke barátok (*monachi grisei*) – hazánkban is használatossá vált.³⁷

Zárjuk le tehát dolgozatunkat azzal a valószínű következtetéssel, hogy a *szürke posztó* fogyasztói részben éppen a *szürke barátok* közül kerültek ki a XIII. századi Magyarországon.

36 BÉKEFI R.: A pásztói apátság története. 1190–1702. Bp., 1898. 28–32. - Vö. HÓMAN B.–SZEKFÚ GY.: Magyar történet. Bp., 1935. I. 388–389.; II. 20–21.; III. 243.

37 BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae et Budapestini, 1901. 299. – Lásd még az 1233-i keltezéssel II. Andrásnak tulajdonított oklevelet, amely „Domokos bán máriahegyi monostorának szürke barátjait” (griseos monachos monasterii Dominici bani Sanctae Mariae de Monte) említi: FEJÉR III. 2. Buda, 1829. 355–356. – A Károly Róbert 1317. évi átiratában fennmaradt oklevelet SZENTPÉTERY I. hamisnak minősítette: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp., 1923. Reg. 523. – Így is jelzi persze a szövegezés a horsmonostori apátság szerzeteseinek közkeletű elnevezését.